



---

## YAPMA EYLEMİ İLE YAZMA EYLEMİNİN İZDÜŞÜMÜ: SAVAŞ DİL VE EDEBİYAT

PROF.DR. ERDOĞAN ERBAY\*

---

### Öz

Dil ve savaş, insan için var olma biçimidir. Bu biçim, bir taraftan insanın varlık bilinci açısından fiziki âleme işaret eder. Diğer taraftan, metafizik âlemlerle asıl ve derin bağlantılara kapı aralar. Zira, dil, insan için imkânın mümkün kılındığı meydana doğuşun en yüce delilidir. Yani, ruhun bedeni diri tutma anıdır. İnsanın muhatap seçilmesi, dünyaya düzen için gönderilmesi bakımından ilk ve önemli bir basamağı teşkil eder. Bu inanç ve bakış açısı bizi, kelâmın kadim oluşuna götürür. Aynı zamanda, insanın hangi noktadan başlayarak var olma seviyesine yükseldiği hakikatini ortaya koymasından açısından mühim bir ipucudur.

Aynı şekilde, savaş dediğimiz eylem, somut bir gerçeklikle cereyan eder. İnsanın diri olarak hayata devamı, vereceği mücadeleye bağlıdır. Savaş, hayatta bulunuyor olmaktır. Bu bulunuşun sürekli kılınabilmesi için ihtiyaç duyulan en temel hareket de savaşmaktır. Silahla yapılan savaşın yanında, insanın, coğrafya ile de savaşı vardır. Bu iki savaş biçimi, âlemin nizamından sorumlu olan insana hastır. Gereğini yerine getirmek, yaratılmış için ihmâl gelmez bir hakikattir. Bu hakikat, bulunuşa vurgudur. Aynı şekilde, iyi kötü, güzel çirkin, doğu batı ikileminin karşı karşıya geldiği bir savaş hâli de vardır. Kazanma ya da kaybetme ile sonuçlanan bu

---

\* PROF. DR. ERDOĞAN ERBAY, Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, [eerbay@atauni.edu.tr](mailto:eerbay@atauni.edu.tr). . ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5541-0248> (Makale Geliş Tarihi: 18.08.2020/Kabul Tarihi: 21.08.2020).

durum, bir dünya için zafer, diğer dünya için hüsrana olmuştur. Emperyalist Batı dünyası, kazanmış olmanın zevkini tattı. Hüsrana uğrayan Doğu, düştüğü yerden kalkmak yerine, mahkûm edildiği alanda saplanıp kaldı.

Meseleyi, savaşın her iki hâlini de dikkate alarak değerlendirmeye tabi tutacağız. Yirminci asrın ilk çeyreğinde bir coğrafyanın, hatta bir medeniyetin yaşadığı felâketi anlatmaya çalışacağız. Bu felâketi gündeme getirirken Cenap Şahabeddin'in hatıraları yol göstericimiz olacaktır. Cenab'ın, yol arkadaşımız olacak eseri, Âfâk-ı Irak adlı hatıralarıdır.

**Anahtar Kelimeler:** Ortadoğu, Cenap, savaş, dil, varlık, edebiyat.

#### ABSTRACT

Language and war, there is no way for human beings. This format indicates physical world awareness of the presence of a human hand. On the other hand, breaks the door to the real and deep connection with metaphysical flag. Because language is the most sublime evidence of the birth occurred that made possible the opportunities for people. So, keeping alive the monument body of the soul. Selecting the human counterparts, and constitutes an important step in terms of the first to be sent to the world order. This belief and perspective leads us to the ancient theology occurred. At the same time, it is important in terms of a clue to reveal the truth that rises to the level of human existence, which starting point.

Likewise, we call acts of war, it takes place a concrete reality. Keep alive as human life depends on the struggle to be waged. War's life is to be. The most basic movements needed for the continued maintenance of this discovery is to fight as well. Besides the battle with a gun, man, there is also a battle with the geography. These two wars format is unique to the person who's responsible for the world order. For truth does not mean to neglect one created to fulfill the need. This truth is emphasized presence. Likewise, good and bad, beautiful and ugly, a battle still faced the dilemma of east-west as well. This resulting in a win or lose situation, a victory for the world, has been frustrated for the rest of the world. The imperialist Western world, has the pleasure to be gained. Frustrated East, rather than to get up from where fall.

The issue of the war will keep both still subject to evaluation, taking into consideration. A region in the first quarter of the twentieth century,

and even will try to explain the catastrophe of a civilization lived. Memories of his holiness bringing this disaster Şahabeddin's agenda will be our guiding. Cenap's the work will be our way friend, Afak-ı Irak.

**Keywords:** Middle East, Cenap, war, language, existence, literature.

### چکیده

از دیرباز زبان و جنگ برای انسان راهی برای بقا بوده است. این از یک سو اشاره به دنیای فیزیکی انسان داشته و از سوی دیگر ارتباط عمیق انسان با دنیای متافیزیک را نشان می‌دهد. زیرا زبان برای انسان وارسته‌ترین دلیل از جود انسان در عالم امکان می‌باشد. یعنی لحظه‌ای است که روح بدن را زنده نگاه می‌دارد. اولین و مهمترین پله برای انتخاب انسان به عنوان مخاطب و نیز فرستادن او برای نظم بخشیدن به جهان می‌باشد. این ایمان و این نگرش، ما را به شکلگیری قدیمی گفتار هدایت می‌نماید. در عین حال، سرنخ مهمی از نظر آشکار ساختن حقیقتی است که از آن نقطه به مرحله وجود صعود می‌کند.

به همین ترتیب، عملی که ما آن را جنگ می‌نامیم با یک واقعیت مشخص صورت می‌گیرد. زنده ماندن انسان در طول زندگی بستگی به مجادله‌ای دارد که انجام می‌دهد. جنگ تلاشی برای زنده ماندن است. در کنار جنگ با سلاح، جنگ انسان با جغرافیا نیز مطرح است. این دو شکل جنگ مختص انسانی است که مسئولیت نظم و ترتیب جهان را دارد. انجام آن حقیقتی است که نمی‌توان برای مخلوق اغماض کرد. این حقیقت تاکید بر ایجاد دارد. به همین ترتیب، شر و خوب، زشت و زیبا، شرق و غرب نیز ساختاری متضاد مشابه جنگ به خود دارند. پیروزی و شکست در این شرایط برای جهانی ظفر و برای دنیای دیگر خسران در پی دارد. جهان امپریالیست غربی سرخوشی پیروزی را دارد. شرق که با خسران روبرو شده است به جای بلند شدن از جایی که سقوط کرد، در منطقه‌ای که زندانی است گیر افتاد

با در نظر گرفتن هر دو جنبه جنگ، موضوع را ارزیابی خواهیم کرد. سعی خواهیم کرد که فاجعه ناشی از یک جغرافیا و حتی یک تمدن را در ربع اول قرن بیستم توضیح دهیم. برای دستور کار قرار دادن این فاجعه از خاطرات جناب شهاب الدین بهره خواهیم جست. از اثر آفاق عراق استفاده خواهیم کرد.

کلید واژه ها: خاورمیانه، جناب، جنگ، زبان، بودن، ادبیات.

### GİRİŞ

Bugün, en geniş manasıyla İslâm âleminde, daha dar manasıyla Ortadoğu coğrafyasında, daha da özel çerçevesi ile Irak topraklarında meydana gelen siyasî ve sosyal kırılmalar bir bütün halinde dikkate alındığında, kırılmaların, yaşanan günlük hadiselerin bir neticesi olmadığı gerçeğine şahitlik ederiz. Zira, karşı karşıya kaldığımız vakalar, dünün mirası sıfatıyla şimdinin hakikatini inşa hususunda temeli oluştururlar. Ecdadının icadı güzel ve kıymetli mirası taşımak bir haysiyet ve şeref iken, başkalarının marifetiyle hakikatin yerine ikâme edilen sahte ve kimliksiz yüke tahammül, büyük bir zillettir. O halde, mirasın konumunu belirlemenin esası, aidiyet ve mensubiyettir. İşte, dünden intikaline şahadet eylediğimiz vukuatı, âna konumlandırırken aitlik ve mensupluk özelliğine dikkat kesilmek, vaz geçilemez noktalardır. Dolayısıyla, bu noktadan hareketle, dünle bugün arasındaki somut bağı kurmak, hakikatin ortaya çıkması açısından gereklidir.

Ortadoğu'nun dünü, dinlerin ve medeniyetlerin beşiği olmak bakımından esrarengiz bir zenginliğe sahiptir. Bu zenginlik, sözü edilen coğrafyanın kadim oluşundan kaynaklanmaktadır. Kadim sıfatının sağladığı imtiyaz, köksüz ve geleneği olamayan milletlerin zihninde kıskançlığa zemin hazırlamıştır. Bu kıskançlık zemini, her ne şekil ve durumda olursa olsun, kadim oluş imtiyazını inkâr için harekete geçme noktasını teşkil etmiştir. Bahse konu yeryüzü parçası, ilahî ve beşerî medeniyetlerin teşekkülüne mekân vazifesi görmüştür. Ortadoğu'nun, medeniyet ve geleneğin ilk adımlarına delâlet eden bu varlık zenginliği, coğrafyayı, dün olduğu gibi, bugün de en çok konuşulanı kılmıştır. İnanç temelli olmasa da, insanî hiçbir değer gözetmeksizin gerçekleştirilen ahlâksız ve haysiyetsiz her türlü muamelenin hedefi, coğrafyayı vatan bilmiş insanlardır. Tarihin şahitlik ettikleri ile birlikte, özellikle, dünyaya jandarmalık iddiasındaki Amerika'nın öncülüğünü üstlendiği emperyalist Hristiyan ittifakının, diktatörü devirip hürriyet getirmek bahanesiyle 1991'de başlattığı işgalden bu yana, medeniyetlerin, elbette, İslâm medeniyetinin yayılmasında başat rol oynamış kutlu Bağdat'ta cereyanına şahit olduğumuz hadiseler, bu coğrafyanın insan varlığına kastî hücumun somut delilidir.

Günlük hayatın hızlı akışı içerisinde, saniyelik görüntüler arasına sıkıştırıldığı için yitip giden, kararmış vicdan sahiplerinin gönlüne hiç girmeyen bu vahşilik, bundan bir asır önce de sahneye konulmuştur. Bundandır ki, şimdi yaşadıklarımız tarihin naklettiği çirkin olayların bir hal-kasıdır. Tarihî süreçte olduğu gibi, bugün de, emperyalist işgalcilerin tezgâhladığı düzmece algı altyapısının ardından, medeniyet ve geleneğe şahitliği elinden alınan Bağdat'ın başından geçen menfur olayları, o günlere şahitlik eden Cenap Şahabeddin'in hatıraları eşliğinde öğrenmek mümkündür. Bu izi sürmek, tecrübenin işaret ve kodlarının rehberliğinde aynı coğrafyada vuku bulan gelişmeleri mukayeseli bir şekilde yorumlama imkânı vermektedir. Emperyalizmin varlık sebebi ve nihaî hedefi, işgal ve sömürüdür. Batı'nın işgal ve sömürü düzenine kapı aralarken kullandığı iki temel kavram, hürriyet ve demokrasidir. Bu dünyanın en temel alışkanlığı, kavram ortaya atmaktır. Kavramın esas hedefi, bahis mevzuu insan veya coğrafyanın dününe ait bağları koparmak, köksüzlüğe mahkûm ettiğine zihninde ürettiği kimliği benimsetmektir. Müslüman Şark, kendi geleneklerinin üretmediği bu kavramları münakaşa ile uğraşırken, emperyal ittifak gereğini yapar. Kavram üretip gereğince muamele edenle, kavramı münakaşaya devam hususunda sebat gösterenler arasındaki hareket farklılığını görmek, çözümün de ilk adımı olacaktır. Bu zeminde gerçekleştirilecek mukayese, İslâm dünyasında vuku bulan hadiselerin sebeplerini önümüze koyacağı gibi, çıkış için de çok önemli rehberlik görevi üstlenecektir.

#### İSTANBUL'DAN KIZILDENİZ'E

Cenap, bir Rus vapuruyla İstanbul'dan Kızıldeniz'e, ardından Irak'a uzanan seyahatinin, Kızıldeniz'e kadar olan bölümünden hiç söz etmez. Âfâk-ı Irak'tan önce ve sonra vücut verdiği seyahat notlarını ve mektuplarını dikkate aldığımızda, seyyahın böyle bir tercihte bulunması, tefekkürü kapı aralamaktadır. Suriye Mektupları, Hac Yolunda ve Avrupa Mektupları gibi eserlerinde, mekân ve insana dair gördüklerini anlatmak hususunda çok cömert davranan Cenap, Irak'a yolculuğunun Kızıldeniz mevkiinden önceki günlere ait hatıralarını anlatmada aynı cömert tavrı sergilemez. Elbette, Âfâk-ı Irak'ın dil, üslûp ve ifade bakımından saydığımız te'liflerinden geri kalır bir tarafı yoktur. Lâkin, Kızıldeniz'e günlerce süren deniz yolculuğunun, gözlem ve tasvir gücü olağanüstü seviyelerde

olan Cenap gibi dil ustasının satırlarına hüznle karışık bir heyecanla dökülmemesi, hayreti mucip ruh halinin tezahürü olsa gerektir. Cenab'ın hatıraları 7 Haziran 1330/20 Haziran 1914'te Tasvir-i Efkâr'ın 1115. sayısında tefrikaya başlar. 1914 yılı kışının eşiğinde yani Aralık ayının ilk gününde Kızıldeniz'de bulunduğunu ifade eden yazar, hatıralarını anlatmaya da bu noktadan giriş yapar. Hatıraların tahkiyesi "Rus kumpanyasının Olga vapuruyla dünden beri Bahr-i Ahmer'deyiz" cümlesiyle yola çıkar. Ortadoğu'ya giriş, denizden karaya doğru geçekleşmektedir. Mekâna bu şekilde girişin Cenap'a sağladığı gözlem hâli, hatıralarının ilerleyen satırlarında karşı karşıya geleceğimiz fevkalâdelikleri daha açık ve belirgin bir somutluk çerçevesinde tasvire imkân tanınmasıdır. Aynı zamanda, ziyarete gittiği toprak parçasının dünya ile irtibatını sağlayan yegâne kapıyı işarete vesile kılmak ve imkânsızlıkları göz önüne sermektir. Hatıra sahibi, yüz yüze geldiği ilk mekânı, oraya gitmek için ayrıldığı mekânla birlikte düşünür. Kızıldeniz'i, halk dilindeki kullanımıyla Şâb denizini İstanbul ve Boğaziçi ile mukayese eder. İstanbul'un güzellikleri, insana zindelik ve huzur bahşeder. Ferahlık veren havası, insan için saadet kapısıdır. Buna karşılık, coğrafi manada benzer özellikler taşıyan Kızıldeniz, yansıyan güneş ışıklarının fazlalığından dolayı bitmeyecek bir hamama girmişlik hissi verir. Bu sıcaklık, insanın bütün canlılığını yok etmekte, nefes almayı imkânsız hâle getirmekte, şiddetli bir nefes darlığına yol açmaktadır. Boğaziçi'nin ferahlatıcı dalgaları, Kızıldeniz'de bir aleve dönüşmekte, vahşi ve dayanılmaz bir sıcaklık her tarafı kasıp kavurmaktadır. Cenap'ın, marifet ve hünerinin göstergesi dili ile durum şöyle belirlenir: "Vahşî ve sıcak bir tenhalık her tarafı öldürmüştü; ufuk tozlu, beyaz, kesif bir buğu içinde boğulmuş, hava meşbû'-ı buhar, koyulanmış, yapışkan bir mahiyet almış. Uzaklarda kurşun buğusu ağırlığında bulutlanıyor; her şeyde bir manzara-i sıklet var, hatta vapur sanki bir lâ-murâd lâşe-i seffine... Ölümü andıran vahşî bir his yüreği sıkıyor." Tasvir edilen mekânda, sadece insan varlığı değil, canlı cansız bütün varlık, coğrafyanın mahkûmudur.

Tahkiyeyi esas alan edebî türlerin tekniğine gönderme yaparak söyleyecek olursak, Cenap'ın daha ilk satırlarda okuyucunun dikkatine sunduğu mekân tasviri, anlatımın ilerleyen bölümlerinde karşılaşıcağımız insan tipleri ve psikolojilerine dair ipucu vermektedir. Zira, çizilen bu tablo, insan ve mekân, mekân ve ruh hâli, coğrafya ve kader ilişkisi çerçevesinde, hatıraların esrarı içinde bizleri nelerin beklediğini hissettirmektedir. Onun bakış açısı, daha önce hiç görmediği bir diyara adım atar atmaz

şaşıran ve yüz yüze geldiği manzarayı bu şaşkınlıkla dile getiren bir nakilcinin tavrı değildir. Asıl hedefi, belâgatin imkânlarından istifadeye sığınıp muhayyel bir cihanın kuruluş hikâyesini, edebiyat parçalamak maksadına matuf resmetmek sıradanlığına tenezzül göstermeyip, Ortadoğu için hakikatin kendisi olan kronik bir durumu açıklığa kavuşturmak asıl hedeftir. 'Coğrafya kaderse' insan, yaşadığı coğrafyanın ruhuna uygun adımlar ve hazırlıklar da ortaya koyabilmelidir. Zira, yeryüzünün düzeni ve ondan istifade etmenin yollarını belirleyecek olan da, insandır.

Coğrafyanın hâli ile Cenap'ın hâlini birlikte düşündüğümüzde, gurbette olanla gurbeti ziyarete giden kişinin içinde buldukları âlemi de kavramış oluruz. Zira, o, seyrettiği coğrafyanın sefâletini tasvir ederken, ruhen çektiği acının dilini anlatımına katarak, gördüklerini trajik bir perişanlıkla sunar. Yazarın, Ortadoğu ile kurduğu ruh yakınlığı, Osmanlı evladının şuurlatında meydana gelen karmaşa ve kaosun derinliğini ele vermektedir.

Sıcak ile gurbetin ara kesitinde kalan insan, gündelik hayatın bütün huzursuzluklarını çaresizce yaşar. Cenap da, dil ve üslûptaki maharetini sergileyerek, henüz uzaktan gördüğü Kızıldeniz ve Porsudan (Port Sudan) limanını merkeze alarak söz konusu çaresizliği anlatır. Hatıraların bu noktasında Cenap Şahabeddin, Porsudan Limanı'na dair bir rivayeti ya da hikâyeyi gündeme getirir. Bahse konu edilen liman, insanlara meçhul bir mekânın adıdır. Limanın yıllarca gizli kalması, bir mahremiyetin varlığına isnat edilmektedir. Limanda bir türbe bulunmakta olup, türbede medfûn pirin kerameti sebebiyle bu limana gemilerin yaklaşmadığı, bu yüzden de limanın saklı kaldığı dile getirilmektedir. Gereksiz sayılsa da, Cenap'ın bir "rivayet veya hikâye" olarak aktardığı menkıbe, bir sebepten dolayı çok önemlidir. Menkıbenin nakledilmesi, limanın varlığına ve limanın bilinir hâle gelmesine bağlı olarak bir hakikatin vuzuha kavuşması bakımından mühimdir. Liman ile menkıbe arasında kurulan ilişki, bugün, Ortadoğu'da yaşanan hadiselerde başat rol oynayanları görebilmek açısından gereklidir. Mısır-Sudan mücadelesinde, Mısırlı Mehdi'nin hangi yolla buğday teminine gittiğini bir türlü keşfedemeyen İngilizler, aylarca incelemeler yaparlar. Neticede, bir İngiliz casusunun parmağı, kaçakçı gemilerine kucak açan bu gizli sığınağı işaret eder: "İlk gören İngiliz eminim ki, buranın Bahr-i Ahmer'de en latîf liman olduğunu anlamış, ileride en mükemmel iskele olacağına derhal hükmetmiştir. Şimdi muhayyirü'l-ukûl bir süratle limanın eski sahillerinde antrepolar, âbideler, emâkin-i

resmiye yükseliyor, bu havalinin yarın en mühim merkez-i ticareti olmağa namzet bir şehir ân-be-ân teşekkül ediyor. Vaktiyle Cidde'ye, "Bahr-i Ahmer'in Paris'i" derlerdi. Genç rakipler peyderpey bu şöhreti kırdı: Masû', Suvakin (Suakin) ve nihayet işte Porsudan..." Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, İngiliz varlığıdır. "Casus ve casusluktan bahis açıldığında, 'güneşin batmadığı imparatorluğun" sicilini yeniden hatırlamak elzemdir. Zira, cihan devleti Osmanlı'nın dağılış sürecinde, bütün coğrafyalarda olduğu gibi, Ortadoğu'da vuku bulan hadiselerin zeminini hazırlayanlar da, İngilizler'dir. Osmanlı idaresine karşı yürütülen isyan ve ayaklanma çabalarının hemen tamamında, İngiliz casuslarının tertipledikleri oyunlar zihinlerde hâlâ tazeliğini muhafaza etmektedir. Batı sömürü düzeni, tüm plân ve programlarını onlara borçludur. Senelerce saklı kalıp fark edilmeyen bir alanın keşfi, gelecekte nelerin kimler tarafından yapılabileceğinin kararlaştırılması, her şart ve durumda İngilizler'e has özelliklerdendir. Ne gariptir ki, sayısız tezgâhı kurgulayan, kavga ve kargaşanın fitilini ateşleyen mahir İngilizler, asla ortalıkta görünmezler. Çünkü, en iyi bildikleri iş ve uyguladıkları en iyi yöntem, taşeronluktur. Bugün dahi, aynı coğrafyanın kaderine hükmedenler, coğrafyayı vatan edinenler değil, Haçlı zihniyeti ile hareketlerini yönlendiren Hristiyanlık âlemidir.

#### ORTADOĞU VE RENKLERİN DİLİ

Vapurun yanaştığı rıhtımdan ve oradaki insan kalabalığından bahseden Cenap, Ortadoğu'nun, dün olduğu gibi, bugün de neden bu kadar renkli, sesli, aynı zamanda farklılıklara müsaade eden bir varlık alanı olduğuna dikkat çeker. Âfâk-ı Irak'taki rıhtım tasviri, edebî açıdan dilin neler kadir bulunduğu ispatı bakımından olağanüstüdür. Dil vasıtasıyla sonsuz bir dünyanın kapılarını aralar. Diğer taraftan, çoğu zaman kitaplarda karşılaşma imkânı bulamayacağımız Ortadoğu insan çeşitliliği, renk ve ses farklılığı, daha önemlisi, bütün bu farklılıkların bir arada, birlik oluşturup hayata nasıl devam edebildikleri meselesidir. Cenap'ın rıhtımda birebir şahit olduğu manzara, İslâm terbiye usulü ile Müslüman tezgâhında dokunan kumaşın, vahyin düsturları çerçevesinde sarsılmaz bir sağlamlığa eriştiğinin ispatıdır. Satırlarında, pozitif bilimlere rehberliğinde, toplum mühendisleri tarafından analitik ayrıştırmaya tabi tutulan Batı'nın sosyal tabaka belirleme düşüncesine de rastlarız. Aynı zamanda, hayatın akışı içinde farklı ses, renk ve dillere kucak açan bir coğrafyayla



karşılaşırsınız: “Vapurumuz sağlam ve geniş bir rıhtıma yanaştı ki üstünde zeytin, bakır, tarçın, çukulata, marsık ve abanoz renklerinde Sudanîler, Hindûlar, Tekrûniler, Yemeniler, Mısriiler, Hicâziler, Asya ve Afrika çöllerini hayatlandıran evlâd-ı Hâm u Sâm numûneleri, takkeli, sarıklı, fesli ve açık başlı, kaynaşıyor, gidiyor, geliyor, bakıyor, gülüyor, söylüyor, haykırıyor, bâhusus haykırıyorlardı. Kelimeler dudaklarda ötüyor, nidâlar gırtlaklarda çatlıyor, cümleler genizlerde homurduyordu...” Bütün bu ses, eylem, bakış ve gülmeler niçin yapılıyor? Bu sorunun da bir cevabı olmalıdır. Çöl evlatlarının ruh sırlarına yabancı olmayanlar bilirler ki, tüm bu koşuşturmalar, sağa sola gidip gelmeler, bu aceleler maksatsız; tüm lâflar, gevezelikler boş, tüm gülüşme, sırtıma ve kahkahalar sebepsiz, sonuç itibarıyla hedefsizdir. Çölün evlatları kımıldamış olmak için yürür, ses çıkarmış olmak için söyler, gülmek için gülerler.

#### Ortadoğu ve İngilizler

Cenap Şahabeddin, Âfâk-ı Irak hatıralarının bu noktasında, şimdi de devam eden bir hakikatin tahlilini yapmadan geçemez. Bu tahlil, ruhlara yerleştirilmiş olan kölelik algısının, aynı şekilde günümüzde de yaşamaya devam etmesidir. Ortadoğu bahse konu edildiğinde karşılaştığımız Batı, Cenap’ın anlatımlarında da öne çıkar. Yenidünyalar keşfi, müreffeh bir hayat vaadi ve hürriyet taşımak adına işgale uğratılan bu coğrafyada, kolonyalizm kendi varlığını tahkim edebilmek için, insanî olmayan her türlü tecrübeyi sahneye koymuştur. İnsan haysiyet ve şerefine, ahlâk ve adabına muhalif muamelelerin arkasında gördüğümüz millet, İngilizler’dir. Şehri gezmek için çıktıklarında karşılaştığı manzara şaşırtıcıdır. Zira, güzergâhlarında bulunan zencilerin selâm durması, dikkat çeken davranışlardandır. İster Asya’da ister Afrika’da, İngiliz işgali altında kalan şehirlerde, siyahların selâm durması bir kanun hâline getirilmiştir: “Siyah beşeriyet beyaz beşeriyete selâm duracak!” Daha garibi ise, İngilizler’in bütün insanlığı üç tabakaya ayırıp, bu ayırımı göre davranıyor olmalarıdır. İlk tabakada İngilizler, ikincisinde diğer beyazlar, üçüncüde ise, sarılar, kırmızılar, siyahlar bulunmaktadır. Aynı zamanda, İngilizler, yeryüzünde yaşayan insanların bir kökten geldiğine inanmazlar. Zencilerin de, lordlar gibi insan olduklarını, kalp, his, beyin, duygu ve düşünce taşıdıklarını asla kabul etmezler, bu hususta her zaman şüpheli davranırlar. Beyazlar dışında kalan ve ötekileştirdikleri insanlara hükmetmek, onları idare etmek için kullandıkları biricik vasıta da, “kuvvet”tir. İnsanlık ve

coğrafya adına çok daha hazin olanı ise, kuvvet kullanımının sadece İngilizlerle sınırlı olmayışıdır. Beyazların elinde ihtiyaç duyulduğu takdirde kullanılmak üzere bir çubuk vardır. Bu noktada, Cenap, dil ve varlık, varlık ve coğrafya, söz ve varlık arasında olağanüstü bir ilişki kurar. Edebiyatın, yani sözün imkânlarını zorlayan bir anlatım yakalar: “Bu tâife-i siyeh-rûy u siyeh-bahtın rûh-ı pür-hisârına hâkim olmak için baston kaldırmak kâfi olduğunu öğrenmişler.. Bir zenci ücret-i mezâhimini talebde biraz ısrar etsin yahut bir bedevî bir sadaka dilensin; cevab-ı muhatabı müheyyâ-yı darb u cerh bir değnektir. Ooh, zavallı tıfl-ı bâdîye çölde aç, çıplak ve mahkûr büyüdün; şehirde aç, çıplak ve muhakkar helâk olacaksın.. Senin için güneş nasıl merhametsiz bir kürre-i nâr ise, senin için etrafındaki kum deryâsı nasıl bî-hiss ü yâbis ve ne kadar hasîs ü akîm ise karşındaki beyaz insanıyet de öyle bî-rahm ü hodgâm, öyle âmir ü müstebid olacak oh, zavallı, zavallı siyah!..” Beyaz adamın, ötekileştirdiklerine hangi gözle baktığını ortaya koyan bu satırlar, Doğu ile Batı’nın mücadele alanını da belirler. Asırlar boyunca, devleti ve devlet adamını kutsal bilmiş olan Doğu insanının iç kavrayışını ele geçirmiş bulunan Batı, itaat kültürüyle yetişmiş ve İslâm terbiyesinden nasibini almış mahkûm etmenin gayretini gütmektedir. Emek verdiği işin karşılığını almakta aciz, ısrarında beyaz adamın elindeki sopanın başında patladığı, yüzü gibi bahtı da simsiyah olan Ortadoğu insanı, çölde açlığı yaşadığı gibi, şehirde de açtır. Güneş ve kum, bu insanların hayatını nasıl cehenneme çeviriyorsa, beyaz adam da o ölçüde merhametsiz ve zalimdir. Yaşadığı coğrafyanın yüküne tahammülde zorlanan Ortadoğulular, bir de beyaz adamın bencilliğini tatminle karşı karşıyadırlar.

### ÇÖL VE İNSAN

Cenap Şahabeddin, Bağdat’a doğru yola çıktıklarında, insan ve coğrafyanın nasıl bir etkileşim içinde bulunduğunu, bedevînin çölle ne gibi bir dille konuştuğunu, gerçek savaş ile birlikte tabiatla savaşın bölge insanının, fizikî ve ruhî durumuna tesirini, çok canlı ve zengin bir dille anlatmaya devam eder. Dicle nehri bir tarafa, hayat ve hareket namına herhangi bir varlıktan söz edilemez. Zira, kumdan meydana gelmiş bu mekânın yegâne sahipleri bedevîler de, ruh hâli açısından buldukları yere uyum sağlamışlardır. Hayatın varlığına dair hiçbir kıpırdanmaya rastlanmaz: “Eğer bir tarafta çömelmiş birkaç bedevî görmesem bu hüzn-

âbâdın kunduzlar tarafından inşa edildiğine kâni' olacağım, o kadar hakir, o kadar çürük, öyle iptidâî... Bu bedevîler ne garîp ve ne bedbaht nebâtât-ı beşeriyedir: Ne ciddî bir sa'y-i dimâğî, ne büyük bir cehd-i adalî, bütün kuvve-i hayâtiyesi oturmağa, yatmağa, hazm u tenâsüle masrûf.. Bir hurma sakı tarzında yetişiyor, büyüyor, meyve veriyor ve kuruyor: İşte her tıfl-ı bâdiyenin hülâsaten tercüme-i hâli!

Her bedevî ancak dört şeyden müştekindir: Sinek, sıcak, açlık ve tahsildârlar! Sinekleri kovar, sığağa karşı hurma yapraklarıyla yelpazelenir, karnını doyurmak için hesapsız pirinç yutar, tahsildârları düşününce bıyık altından diş gıcırdatır." Çölde hayatını idameye mecbur kalan insanın ruh hâlini, ihtiyaçlarını ve günlük davranış biçimlerini değerlendiren Cenap, iki türlü savaşın varlığını, coğrafya ve insan ilişkisi bağlamında ele alır. Günlük hayatında ciddi sayılabilecek hemen hiçbir iş yapamayan bedevî, garip ve bedbaht insan bitkileridir. Düşünce üretmez, fizikî manada çalışmaz; buna karşılık, yatmayı, oturmayı ve yeme içmeyi sever. Ayrıca, bedevî sinekten, sıcaktan, açlıktan ve tahsildardan şikâyet eder. Şikâyet ettiklerinin üçüne bir şekilde çözüm üretir, fakat tahsil için gelene yapabileceği herhangi bir şey yoktur. Cenap, bir başka eserinde, çölün insan ruhu üzerindeki tesirini anlatır. Ona göre çölün kumları arasından geçen insanın kalbi, yeni bir vazifenin altına girmiş olmaktan dolayı titrer. Bu vazife, dünyaya dair hiçbir mana, hiçbir endişe içermez. Bu vazifenin karşılığı, dünyevî herhangi bir meta ile de karşılanamaz. Zira, çölde insan, hâricî âlemlerle olan münasebetini tamamen kesip uhrevî bir rüyaya dalar: "Bütün sun'-ı beşerden hâlî, henüz temâs-ı umrâna karşı bâkir ve saf olan kum dalgaları arasında şedd-i rihâl ederken kalp yeni bir ihtiyâc-ı vazîfe ile titrer! Bir vazîfe ki derd-i maîşet, derd-i zindegî, derd-i dünyâ ile münâsebeti yoktur; bir vazîfe ki ecr-i mukâbili ne para, ne sorguç, ne alkıştır. Çölde insan hayât-ı hâriciyyeden ayrılır, rûh bilâ-ihtiyâr bir hulyâyı uhreviyyeye dalar."

#### CENAP VE DICLE

Ortadoğu coğrafyasına giriş yaptığı Kızıldeniz'den Dicle'ye kadar çizdiği tabloda, dirilik adına hemen hiçbir belirtiden bahsetmeyen yazar, söz Dicle nehrine değdiğinde ötelere bir dil ve üslûba yaslanır. Buraya kadar, imkânsızlıklar arasında her türlü sıkışmışlığı yaşayan, bu sıkışmışlıkla muhayyilesi iflas eden çöl insanının hâlini izlemiş oluruz. Ardından,

Dicle'nin imkânları sayesinde, Dicle cömertliğine eşlik eden insanla yüz yüze geliriz. Hüküm sürdüğü toprakların hem ruhen hem bedenen hususiyetlerini taşıyan sakinler, yeryüzünü düzene koyma sorumluluğunun gereğini de yerine getirirler. Zira, burada, daha önce sözünü ettiği insan varlığından farklı bir karaktere şahadet ederiz: "Ooh, işte zekâ-yı Arap gibi vâsi', rûh-ı Arap kadar kavî Dicle akıyor... Gâh hâki bir vüs'at-i seyyâle, gâh semâ renginde bir ipek kordela.. Şimdi Bağdat sokakları gibi mu'avvec, biraz aşağıda Paris bulvarlarından daha doğru.. Şurada mustarip kıvrırır, ötede pür-âsâyîş uzanır..." Cenap'ın çizdiği tablo, türlü mahrumiyetleri yaşayıp neticede refaha kavuşan insanın ruh hâlini de dikkate sunar. İşte, Kızıldeniz'den başlayan, Dicle ile devam eden yolculuğun nihayetinde gelinen nokta, günümüz açısından bir hakikate pencere aralamaktadır. Kızıldeniz'in herkese meçhul limanlarını, genetiğinden aldığı casusluk mirası sayesinde öğrenen Batılılar, alışkanlık hâline getirdikleri işgal faaliyetlerine bugün de ara vermeden devam etmektedirler. Kızıldeniz havalisinin mahrumiyetine karşılık, Dicle ve civarının mümbit toprakları, petrol ve yeraltı zenginlikleri, beyaz adamın iştahını kabartmakta, sömürüsüne engel saydığı insan varlığını, taşeronları aracılığıyla yok etmektedir.

Cenap Şahabeddin, yolda karşılaştığı hadiseleri vesile kılarak şahit olduğu meselelere dair kanaatlerini sıraladıktan sonra, Dicle ve çevresini tasvire girişir. Dicle nehrini anlatırken, anlatıcının dili adeta Dicle gibi engin, Dicle'nin suyu gibi coşkun ve bereketlidir. Dicle'nin asırlar ötesinden günümüze medeniyet taşıması, suyunun çöl varlığına can vermesi gibi, yazarın dili de bütün bağlarından kurtulup, gönül sarhoşu bir insanın coşkunu ile konuşmaya başlar: "Dicle, bu sanki tabiatın aşka ithâf ettiği bir ırmaktır. İki kenarında yalnız bir gâye-i hayat takip olunur: Muhabbet!.. Hissedersiniz ki çöl üstünde gezen bu yarım çıplak bedevî vücûdları hep yekdiğerini derâğûş etmek istiyor. Bedevî pek az düşünür, bütün emeli bâde-i ezvâkı son katresine kadar içmektir. Nazarında huzûzât-ı hayat âdetâ düşünme yerini tutar, elinden gelse bir bûsede yaşamak bir bûsede ölmek ister." Ona göre Dicle, bütün hey'etiyle aşktır, muhabbettir. Suyun iki yakasında yaşanan hayatın yegâne gayesi, muhabbettir. Dicle, tabiatın aşka ithaf ettiği bir ırmaktır.

### CENAP VE BAĞDAT

Bağdat, medeniyetlerin beşiğidir. İslâm medeniyetinin diriliğini sağlayan can damarlarından birisidir. Kendi iğrenç ve murdar geçmişlerinden utanan işgalci güçler, modern teknolojinin icadı son sistem silahları ile saldırmaktadırlar. Bazen din, bazen mezhep, bazen ırk ve çoğu zaman menfaat bahanesiyle karıştırdıkları bu coğrafya, ne kadar harap edilse o kadar genç kalmaya yeminlidir. Zira, muhabbetin yaşı olmaz. Muhabbetin zevkine varan şehir, tahribe uğradıkça yenilenmeye davranır. Bağdat'ın altı da üstü de ölse, kalbi ölmeyecektir. Kalbi muhabbetle yoğrulmuş âşık her zaman gençse, Bağdat da muhabbetle mayalanmış ruhu sayesinde hep aynı yaşta kalacaktır: "Hayır, Bağdat'ın ebediyyen öldüğüne inananlar aldanyorlar. Şu yuvalar gibi zî-rûh bostanlar, şu kafesler gibi şûh ve şen kâşâneler, şehrin hiçbir zaman doğurmaktan mahrûm kalmadığı zinde zekâlar, bunların hepsi bana temîn ediyor ki Bağdat hâlâ Hârûnu'r-Resid'in hayât-ı muhabbetini yaşıyor ve bir hayât-ı muhabbet yaşadığı için hâlâ gençtir: Zira her âşık, yaşı kaç olursa olsun, delikanlıdır, derler!"

#### Sonuç

Ortadoğu, sadece bir yeryüzü parçası değildir. İnsanın hikâyesi gibi, toprağın da hikâyesi vardır. Aslına bakılırsa, insanla toprağın hikâyesi aynıdır. Neden mi? İnsan eğer topraktan vücut bulmuşsa, insanın hikâyesi toprağı, toprağın hikâyesi de insanın varlığını anlatır. Arzın bu kısmını konuşurken ilahî mesajın taşıyıcısı peygamber hakikatini ilk sıraya koymak elzemdir. Diğer taraftan, vahiy ve peygamber kaynaklı medeniyetin teşekkülünü asla ihmâlle kurban vermeden, cihana yayılan aydınlığı da hesaba katarak coğrafya hakkında hükmetmek gerekir. Bu coğrafyayı, kökeni ve metafizik arka plânı ile algılamak, insanın ulaştığı medeniyetin kimliğini şekillendiren geçmiş sayesinde, geleceğini idrâkte arzu edilen noktaya nailiyetini görmek demektir.

Bugün, Batılı sömürgeci devletlerin Ortadoğu'ya hücumunun iki ana hedefi vardır. Bunların ilki, yeraltını boşaltmaktır. Petrol, doğal gaz ve kıymetli madenleri çalmaktır. İkincisi, İslâm medeniyetinin coğrafyaya cami, medrese, saray, mektep ve çeşme olarak vurduğu mührün, sömürü düzeni tarafından yok edilmesidir. Elbette, bu, şuursuzca hayata geçirilen bir faaliyet değildir. Bu yıkımın temel hedefi, Müslüman varlığına tahammülü olmayan Batı'nın, İslâm şehir ve değerlerini harabeye çevirerek, dönüp şehrini yeniden kurmaya girişecekleri ruhen çöküntüye uğratmak,

mekânı anlamsız kılmaktır. Önce Afganistan, ardından Bağdat, şimdi de Şam'ı tahribe girişen sömürgeciler, Müslümanların kurduğu Medineleri, Haçlı zihniyetinin varlık alanı hâline getirmenin peşindedirler.

Medeniyet kurma ve insanca yaşamayı talim ettiği Doğu'yu yakıp yıkararak yağmalayan emperyalist dünya, geçmişine bulaştırdığı pisliği örtbas edebilmek maksadına yönelik olarak, asırlarca değer üreten bir kıymeti kazımak istemektedir. Bosna'da, sırf Müslüman oldukları için hunharca katledilen yüzbinleri görmeyen karanlık yüzler, uydurdukları ve sonra da inkâr ettikleri bahanelerle Bağdat, Suriye, Yemen ve Somali'de 'ötekileri' öldürmekte tereddüde bile düşmemektedirler.

Ortadoğu'da bütün bunlar yaşanırken, edebiyat nerede durmaktadır. Bu sorunun cevabını ararken Cenap'ın hatıraları düşüncemize eşlik edecektir. Kızıldeniz'den Bağdat'a yaptığı yolculuğun sebebine dair bir ipucu bulamasak da, coğrafyanın ruhuna gerçekleştirdiği seyahat, medeniyetin bir ferdi olarak neleri görmesi lâzımsa onları anlatmıştır. Tarih ve coğrafya, edebiyatın dilini kurmacadan öte bir alana taşımakta, hakikatin hazin ve siyah yüzünü tasvire imkânın sağlamaktadır. Tarihin zenginliği içinde hayata tutunan çölün çocukları, coğrafyanın tahakkümüne karşı mukavemet gösterememiştir. İşte, coğrafyanın güçlüklerine galibiyette çaresiz kalan Ortadoğu insanı, beyaz insanın uzattığı sahte eli tutmakla esaret gömleğini sırtına geçirmiştir. Özel anlamda Cenap Şahabeddin, genel anlamda da edebiyat, çöldeki hayatın varoluş felsefesini anlamaya doğru önemli bir adım atmıştır. Tarihin ve coğrafyanın, tarihçinin ve coğrafyacının dikkatinden kaçan ferdi hüznüleri, unutulmuş ve yok oluşların tamamını sezdiren dil, edebiyatın dilidir. Elbette, savaşı ve ölümü iliklerine kadar hisseden insanların yaşadıklarını, edebiyat dilinin imkân ve ifadelerine sığdırmak mümkün değildir. Çünkü, insanın hikâyesini sözün gücüne teslim etmek, meseleyi dar bir alana sıkıştırmaktır. Çoğunlukla ihmâl ettiğimiz ve kaynak olarak kullanmadığımız hatıra yazıları, insanın samimiyetini ve hüznü hayatının gizli yönlerini ele veren dili ile dünü bugüne taşımak noktasında vaz geçilmez belgelerdir. Tarih ve coğrafya, kimliği gereği vesikaların gösterdiği yolu takiple çözüm üretir. Edebiyat ise, yegâne vasıtası dil sayesinde, savaşı ve savaşın neticelerinin insanın varlığına nasıl dokunduğunu, hep yenileyerek diri tutmaktadır.

**KAYNAKÇA**

Cenap Şahabeddin, “Âfâk-ı Irak”, Tasvir-i Efkâr, No. 1115, 7 Haziran 1330/20 Haziran 1914

Cenap Şahabeddin, Âfâk-ı Irak, [Haz: Bülent Yorulmaz], Dergâh Yayınları, İstanbul 2002

Cenab Şahabeddin, Evrâk-ı Eyyâm, [Haz: Hasan Akay], Timaş Yayınları, İstanbul 1998